

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מג, תשנ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

אשר לאופר

האל"ף העיצורית

במאמר "ערעור העיצורים הגרוניים בשפה העברית", שפורסם לאחרונה בלשוננו לעם (מחזור מ"ב [התשנ"א], עמ' 146), מופיעה בתוך סוגריים הקביעה כי העיצור אל"ף הוא קולי (כתוב שם: "חילוף בין ההגאים הקוליים א/ע..."). לתומי סברתי כי שגגה של טעות סופר נפלה כאן. כשהערתי את תשומת לבם של כמה מחבריי העוסקים בלשון לשגיאה זאת, נדהמתי לגלות כי אף הם סברו שהאל"ף העיצורית היא הגה קולי, וכי דעה זאת רווחת בין עוסקי לשון. מתוך כך נתעוררתי לכתוב רשימה זאת ולהוכיח בה כי האל"ף העיצורית לעולם אינה יכולה להתממש כהגה קולי. כדי להוכיח זאת אתאר בקיצור את המבנה של האיברים החותכים את האל"ף העיצורית, ומתוך כך ייקל עלינו להכריע בעניין הקוליות של האל"ף. (בהערות אגב נזכיר, כי בכתב העברי האות אל"ף עשויה לסמן עיצור [אל"ף עיצורית], כמו בראש המלה אָבָא, והיא עשויה לשמש אם קריאה, כמו בסוף המלה אָבָא).

האל"ף העיצורית נוצרת על-ידי הצמדת שפתות הקול זו לזו עד כדי יצירת סתימה מלאה בפני האוויר הנדחף מן הריאה. שפתות הקול הן זוג שפתיים שריריות, הממוקמות בתיבת הקול שבחלק העליון של הקנה. במששנו את החלק הקדמי של הצוואר אנו יכולים לחוש בבליטה הקדמית של תיבת הקול, המכונה "פיקת הגרוגרת" (Adam's Apple). שפתות הקול צמודות בחלקן הקדמי, אך הן יכולות לשנות את מצבן בחלקן האחורי: הן יכולות להיצמד זו לזו או להתרחק זו מזו. על-ידי פתיחת שפתות הקול נוצר משולש פתוח, ואוויר מן הריאה יכול לעבור בו באופן חופשי. לרווח הנוצר בין שפתות הקול קוראים סדק הקול (Glottis).

כידוע, הגה נוצר על-ידי הפרעה לארימת האוויר במסלול הקול, והמקום שבו מתרחשת ההפרעה, דהיינו המקום שבו מתקרבים איברי הדיבור זה לזה ביותר, מכונה בסיס חיתוך. בסיס החיתוך של האל"ף העיצורית הוא אפוא סדק הקול, ואין הוא שונה מכל בסיס חיתוך אחר, כמו למשל בסיס החיתוך הדו-שפתי. בשעת הגיית סותם דו-שפתי (היינו העיצורים [b] ו-[p])

השפתיים מתחברות כדי לחסום את זרימת האוויר, ובמקביל לכך אף שפתות הקול עשויות להיצמד בחזקה בהגיית האל"ף העיצורית. וכשם ש[b] ו-[p] מוגדרים בפי הפונטיקאים "סותם דו־שפתי", אף האל"ף העיצורית מוגדרת **סותם סדקי** (Glottal Stop), וסימנה בכתב הפונטי הבין-לאומי הוא [ʔ].

לשפתות הקול נועד תפקיד נוסף וחשוב בשעת הדיבור: בהגאים מסוימים הן רוטטות, ורטיטה זו יוצרת צליל המשמש מקור קול. רטיטת שפתות הקול נקראת **קוליות** (Voicing). במצב המוצא של קוליות שפתות הקול נצמדות זו לזו בכל אורכן, אך לא בחזקה כמו במצב של סותם סדקי, אלא הן משיקות זו לזו. השילוב של דחיסת האוויר מהריאה ולחץ ההיצמדות של שפתות הקול האלסטיות גורם לרטיטה של שפתות הקול. ברטיטה זאת אוויר תת-סדקי מצליח לעבור את שפתות הקול בכל שלב שבו סדק הקול נפתח. מספר פליטות האוויר בקוליות הוא כמספר הרטיטות של שפתות הקול. הצליל המופק בשפתות הקול דומה בהרכבו לצליל המופק ממיתר רוטט, כמו זה של כינור או של פסנתר. זאת כנראה הסיבה העיקרית לשם העממי הרווח לשפתות הקול, "מיתרי הקול". המציאות היא שבסדק הקול אין מיתרים של ממש, אלא יש שפתיים. הגאים ששפתות הקול רוטטות בביצועם מכונים **הגאים קוליים**, והגאים ששפתות הקול אינן רוטטות בביצועם נקראים **בלתי קוליים**.

בהגה [p], למשל, בסיס החיתוך הוא דו־שפתי, וההגה הוא בלתי קולי. לעומת זאת, ההגה [b] הוא קולי. ומה באשר לתכונת הקוליות של הסותם הסדקי?

סותם סדקי לעולם לא יוכל להיות קולי. והסיבה פשוטה: מצד אחד, סותם סדקי הוא, על פי הגדרתו, עיצור שיש בו סתימה בסדק הקול, כלומר שפתות הקול חוסמות לגמרי את מעבר האוויר. מצד שני, קוליות מוגדרת כרטיטה של שפתות הקול, ובביצועה אוויר תת-סדקי מצליח לעבור את שפתות הקול בכל שלב שבו סדק הקול נפתח. המסקנה ההכרחית היא כי [ʔ] לא יוכל בשום אופן להיות קולי, שכן שפתות הקול אינן יכולות לרטוט ולהיות צמודות באופן הדוק בעת ובעונה אחת.

כתנא דמסייע נוכל להשתמש בלוח יפ"א החדש. יפ"א הוא שמה של האגודה הפונטית הבין-לאומית, הפועלת מאז 1888. שמה הלועזי הוא IPA, ראשי התיבות של International Phonetic Assosiaton. האגודה

איור 1: לוח פ"א, 1989

THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (revised to 1989)

CONSONANTS

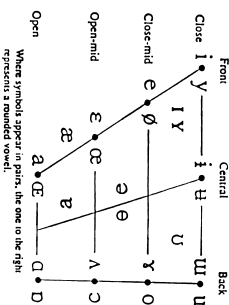
	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retrolabial	Palatal	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b			t d		ɬ ɖ	c ɟ	f	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ɳ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ			ʀ						ʁ		
Tap or Flap				ɾ		ɽ						
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ		h ɦ
Lateral fricative				ɬ ɮ								
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ				
Lateral approximant				l		ɭ	ʎ	ʟ				
Ejective stop	pʼ			tʼ		tʼ	cʼ	kʼ	qʼ			
Implosive	ɓ ɗ			ɗ			c ɟ	ʀ ɣ	q ɢ			

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant. Shaded areas denote articulations judged impossible.

DIACRITICS

•	Voiced	ŋ d	More rounded	ɣ	Labialized	tʷ dʷ	Nasalized	ẽ
•	Voiced	s f	Less rounded	ɣ	Palatalized	tʃ dʃ	Nasal retraction	dʲ
h	Aspirated	tʰ dʰ	Advanced	ɥ	Velarized	tʷ dʷ	Lateral release	dˡ
•	Brachy voiced	b ɓ	Retracted	ɪ	Pharyngealized	tʰ dʰ	No audible release	d̥
•	Creaky voiced	b ɓ	Centralized	ɛ	Velarized or pharyngealized	ɬ		
•	Lingualized	l d	Mid-centralized	ẽ	Rated	ɛ (ɪ = voiced alveolar fricative), ɛ (β = voiced bilabial approximant)		
•	Dental	l d	Syllabic	ɪ	Lowered	ɛ (β = voiced bilabial approximant)		
•	Apical	l d	Non-syllabic	ɛ	Advanced Tongue Root	ɛ		
•	Labiodental	l d	Rhoticity	ɔ	Retracted Tongue Root	ɛ		

VOWELS

OTHER SYMBOLS

W	Voiced labial-velar fricative	⊙	Bilabial click
W	Voiced labial-velar approximant	!	Dental click
W	Voiced labial-palatal approximant	!	(Postalveolar) click
W	Voiced labial-palatal fricative	!	Postalveolar click
H	Voiced epiglottal fricative	!	Alveolar lateral click
H	Voiced epiglottal fricative	!	Alveolar lateral flap
ʔ	Epiglottal plosive	!	Alveolar lateral flap
ʔ	Alveolar-palatal fricatives	!	Simultaneous $\int$ and χ

SUPRASEGMENTALS

[illegible]

איך

הכרת הפופטי הג'נלואטי (מהדורת 1989)

עיצורים

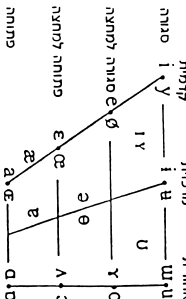
[illegible]

מסירת המידע נעשית במסגרת חוקי הגנת הפרטיות, שטחם מקווקלוים מציגים חתומים בלתי־אפשריים.

סימנים דיאלקטיים

[illegible]

תנועות

כשהסתמים מופיעים בזוגות.
בן הזוג הימני מייצג תנועה מעוגלת

סימנים אחרים

[illegible]

סימנים על-מקטעיים

[illegible]

פרסמה לוח ובו סימול מוסכם לכל העיצורים ולכל התנועות המשמשים בכל לשונות העולם. מפעם לפעם מעדכנים את לוח ההגאים, בין בשל התקדמות במחקר הלשוניות ובין במטרה ליצור סימול ברור ומדויק ככל הניתן. הלוח האחרון פורסם בשנת 1989. בטבלת העיצורים שבלוח השורות מסמלות את אופני החיתוך והטורים מסמלים את בסיסי החיתוך. במהדורה האחרונה הוחלט כי בכל אחת מן המשבצות הנוצרות בדרך זו יירשם העיצור הקולי בצד ימין והעיצור הבלתי קולי בצדה השמאלי של המשבצת. חידוש נוסף בלוח האחרון הוא סימון העיצורים הבלתי אפשריים כשטחים מוצלים (ראה: "Report on the 1989 Kiel convention", *Journal of the International Association*, Vol. 19, pp. 67–80). איור 1 לעיל הוא הלוח החדש של יפ"א. הוא פורסם בדף האמצע של כתב העת הנזכר, ומועתק כאן ברשותה האדיבה של האגודה הפונטית הבין-לאומית. באיור 2 בא אותו הלוח, ובו מתורגמים המונחים לעברית (מתוך ספרי "פונטיקה ופונולוגיה", יחידות 4–5 בקורס בתורת ההגה, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 49 – ברשותה האדיבה של ההוצאה).

מעיון בלוח יפ"א נוכל להיווכח, כי הסותם הסדקי מסומן בחלק השמאלי (הבלתי קולי) של המשבצת המציינת סותם סדקי (Glottal Plosive). החלק הימני של אותה המשבצת, זה המסמל את העיצור הקולי, הוא מוצל. הוא אשר אמרנו: הסותם הסדקי [ʔ], הוא האל"ף העיצורית, לעולם אינו יכול להתממש כעיצור קולי.